

The Soviet Government's Agrarian Policy in Uzbekistan and Its Impact on Social Life (1950–1960s)

Azizbek MAMAJANOV¹

Fergana State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2025

Received in revised form

15 May 2025

Accepted 25 May 2025

Available online

15 June 2025

Keywords:

Agrarian reform,
cotton monoculture,
party,
virgin lands,
agro-town,
"Great Decade",
Union republics,
price scissors,
Khrushchev era,
state farms,
the Center.

ABSTRACT

This article examines the agrarian policy implemented by the former Soviet government towards the Republic of Uzbekistan in the late 1950s and early 1960s. It highlights the contradictions in the reforms carried out under the leadership of N.S. Khrushchev. The effectiveness of the Virgin Lands campaign (Tselinny project) is critically evaluated, emphasizing that, as acknowledged by all historians, it was implemented through stringent state measures and forced labor. These efforts resulted in a sharp decrease in fertile lands. The article also notes the low standard of living among the peoples of Central Asia. An analysis of the measures implemented in Uzbekistan reveals that they led to further consolidation of cotton monoculture and exacerbation of environmental problems.

2181-1415/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss5/S-pp94-99>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Sovet hukumatining O'zbekistondagi agrar siyosati va uning ijtimoiy hayotga ta'siri (1950–1960-yillar)

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

agrar islohot,
paxta monokulturasining
monopolizatsiyasi,
partiya,
cellinnik (betinxo'r yerlarni
o'zlashtiruvchi),
agrorayon,
"Buyuk o'n yillik",
ittifoq respublikalari,
narx qaychisi,

Ushbu maqolada Sobiq Sovet hukumati tomonidan 1950-yillarning oxiri – 1960-yillarning boshlarida O'zbekiston Respublikasiga nisbatan olib borilgan agrar siyosat aks ettirilgan. N.S. Xrushchev rahbarligida amalga oshirilgan islohotlarning ziddiyatlari ko'rsatib o'tilgan. (betinxo'r yerlarni o'zlashtirish) loyihasining samarasi tanqidiy baholanib, u barcha tarixchilarning tan olganicha keskin davlat choralari va majburiy mehnat asosida amalga oshirilgani ta'kidlangan. Mazkur ishlar natijasida unumdor yerlarning keskin kamayishi

¹ PhD student, Fergana State University.

Xruxchev davri,
sovxozlar,
markaz.

kuzatilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo xalqlarining turmush darajasi pastligi ta'kidlangan. O'zbekistonda amalga oshirilgan chora-tadbirlar tahlil qilingan va ularning paxta monokulturasini yanada mustahkamlash hamda ekologik muammolarning keskinlashuviga olib kelgani ko'rsatilgan.

Советская аграрная политика в Узбекистане и её влияние на общественную жизнь (1950–1960-е годы)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Аграрная реформа,
монокультура хлопка,
партия,
целлиник,
агрогород,
«Великое десятилетие»,
Союзные республики,
ножницы цен,
хрущевский период,
совхозы,
Центр.

В данной статье отражена аграрная политика, проводимая бывшим советским правительством в отношении Республики Узбекистан в конце 1950-х – начале 1960-х годов. Указаны противоречия реформ, осуществленных под руководством Н.С. Хрущева. Эффективность проекта «Целина» (освоение целинных земель) была подвергнута критической оценке, и было отмечено, что он был реализован на основе жестких государственных мер и принудительного труда, как признают все историки. В результате этих работ наблюдалось резкое сокращение плодородных земель. Также отмечается низкий уровень жизни народов Центральной Азии. Проанализированы меры, принятые в Узбекистане, и показано, что они привели к дальнейшему укреплению монокультуры хлопка и обострению экологических проблем.

KIRISH

1950–1960-yillar Sovet Ittifoqi agrar siyosatining tubdan o'zgarishiga guvoh bo'lgan davr bo'lib, ayniqsa, sobiq ittifoq tarkibidagi respublikalar, jumladan O'zbekiston, bu islohotlarning kuchli ta'siri ostida bo'lgan. Agrar islohotlar aslida “ideal jamiyat” qurish g'oyasiga asoslangan edi, ammo bu amaliyot iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal etish o'rniga ularni yanada chuqurlashtirdi.

TADQIQOT USULLARI

Tadqiqotda tarixiy-tahliliy metod, hujjatlar tahlili, statistik ma'lumotlarning solishtirma tahlili va kontent-tahlil yondashuvi qo'llanildi. Asosiy e'tibor 1946–1965-yillar oralig'idagi rasmiy hujjatlar, ma'ruza matnlari, partiya qarorlari, gazetalar, statistik hisobotlar va ilmiy manbalarga qaratildi. O'zbekiston agrar siyosatining holati xalqaro miqyosdagi agrar islohotlar bilan solishtirilib tahlil qilindi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

1950-yillarning oxiri – 1960-yillarning boshlarida sobiq SSSR tomonidan amalga oshirilgan agrar islohotlar sosializmning “ideal dunyo” sifatidagi dastlabki utopik xarakterini ochib berdi. Ushbu ijtimoiy tizimni barpo etish millionlab qurbonlarga sabab bo'lgan bo'lsa-da, u iqtisodiy, ijtimoiy va milliy muammolarni hal etishda “nojo'ya” ekanligi namoyon bo'ldi.

Markaz mamlakat hayotining barcha jabhalarini, jumladan, xalq xo'jaligini ham to'liq nazorat qilib bordi. Sobiq ittifoq tarkibidagi respublikalar, shu jumladan,

O'zbekiston ham Markaz ko'rsatmalarini so'zsiz bajarishga majbur edi. Respublika ko'pincha uning manfaatlarini hisobga olmagan holda tashqarida ishlab chiqilgan ijtimoiy-iqtisodiy dastur va rejalarini amalga oshirishi lozim edi.

Ushbu rejalar doirasida O'zbekistonga xom ashyo bazasi sifatidagi rol yuklatildi. Bu holat respublika iqtisodiyotining beryoqlama rivojlanishiga olib keldi, natijada ishlab chiqarish texnologiyasi to'liq bo'lmagan, boy tabiiy xom ashyo resurslarini tayyor mahsulotga aylantirish imkonini bermaydigan shaklda qoldi.

Urushdan keyingi yillar og'ir kechdi, ayniqsa, qishloq xo'jaligi sohasidagi ahvol murakkablashdi: mehnat resurslari sezilarli darajada qisqardi, paxta xomashyosi va boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi kamaydi. Biroq, boshqa sohalaridagi kabi, qishloq xo'jaligida ham siyosat partiya yo'riqnomalari va qarorlari asosida belgilab borildi.

1946-yilda qabul qilingan muhim partiya qarorlaridan birida 1946–1953-yillarda paxtachilikni tiklash va rivojlantirish choralari belgilandi. Biroq bu qarorlar O'zbekiston mahalliy aholisi manfaatlarini inobatga olmagan holda ishlab chiqilgan bo'lib, amalda paxta monomadaniyatini rivojlantirishga qaratilgan edi [1. C.45–108].

N.S. Xrushev rahbarligida olib borilgan islohotlar juda ziddiyatli bo'ldi. 1953-yil sentyabr oyidagi KPSS Markaziy Qo'mitasining plenumida u qishloq xo'jaligini rivojlantirish va dehqonlarning turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni belgilab berdi. Ushbu chora-tadbirlar asosan quyidagi yo'nalishlarga qaratilgan edi: kolxozchilarga soliq yukini kamaytirish; shaxsiy tomorqalardan davlatga majburiy yetkazib berish me'yorlarini pasaytirish; chorvachilik mahsulotlarini davlatga majburiy yetkazib berish bo'yicha qarzdorliklarni bekor qilish; shuningdek, yirik chorva, parrandachilik, sut, yog' va kartoshka uchun davlat xarid narxlarini oshirish.

1954-yilda soliq solish tartibi o'zgardi. Endi soliq shaxsiy tomorqasining maydoniga qarab olinadigan bo'ldi, ilgari esa chorva mollari soni, bog'dagi daraxtlar soni, ari uylari va boshqa ko'rsatkichlarga qarab olinardi. Xuddi shu yili soliq hajmi 1952-yilga nisbatan ikki baravar kamaytirildi. 1952–1958-yillarda xarid narxlari oshdi: yirik qoramollarda o'n ikki martaga, bug'doyda olti martaga oshdi [2]. Umuman olganda, qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun xarid narxlari deyarli uch barobar oshdi. Yangi xarid narxlari shuningdek shaxsiy xo'jaliklarda yetishtirilgan mahsulotlarga ham tatbiq qilindi.

O'zbekiston Sovet Ittifoqi uchun, deyarli sof paxta yetishtirishga ixtisoslashgan hudud bo'lib, markaziy hukumat uchun paxta manbai vazifasini bajargan. 1960–1990-yillar oralig'ida O'zbekistonda sug'oriladigan yer maydoni ikki million gektarga kengaytirildi, bu esa Markaziy Osiyodagi jami sug'oriladigan yerlarning taxminan 60 foizini tashkil etardi. Shu davrda respublikada Ittifoq bo'ylab yetishtirilgan paxtaning uchdan ikki qismi hosil bo'lgan [3.P.12-89]. Masalan, 1958-yilda Sovet Ittifoqida paxta – to'qima mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 4 335 ming tonnani tashkil etgan bo'lsa, shundan 2 946 ming tonnasi aynan O'zbekistonda yetishtirilgan edi [4.C.47-49].

1959-yil 27-yanvardan 5-fevralgacha o'tgan SPSS XIX plenumi qarorida aniq ta'kidlanganidek, "O'zbekiston SSR bundan buyon ham mamlakatning asosiy paxta bazasi bo'lib qoladi. Shu bois klassi yettinchi besh yillik rejada paxta yetishtirishni va unga bog'liq sanoat tarmoqlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Katta miqyosda sug'orish infratuzilmasini bunyod etish rejalashtirilgan. Paxta yetishtirishning ehtiyojlarini qondiradigan mashinasozlik sohasi ham rivojlantiriladi. Ilgari yettinchi besh yillik reja davomida sanoat mahsulotlari umumiy hajmi taxminan 1,8 baravarga oshadi"

[5.C.514]. Ushbu qaror O'zbekiston paxtachiligini strategik ahamiyatli soha qilib belgilashda muhim bosqich bo'ldi.

Nikita Xrushchyov rahbarligida agrar sektorning davlatga qarashli qismiga – sovxozlariga – alohida e'tibor qaratila boshlandi. "Davlat xo'jaligi" deb ataluvchi sovxozlar vazifasi dehqonchilik sohasida xususiy va kolxoz tizimini surishtirib turuvchi asosiy ishlab chiqarish birligi bo'lib, ularga ko'proq yer ajratish va ishchi kuchini ta'minlash yo'li bilan agrar sektor xavfsizligini mustahkamlash ko'zda tutilgan edi. Shu davrda yangi sovxozlar asosan "Целинный" (Bo'z va cho'l) hududlarida bunyod etildi. Bo'z yerlar – bu uzoq yillardan beri ekilmagan, dehqonchilik qilinmagan dengiz sathidan past, tekis tekis cho'l hududlari edi. Bundan tashqari, moliyaviy jihatdan izdan chiqqan, davlat qarziga botgan ba'zi kolxozlar ham sovxozlarga aylantirildi [6].

Xrushchyov davrining eng yirik agrar tashabbuslaridan biri bo'lib, maqsad janubiy va markaziy Osiyodagi hosildor bo'lmagan cho'l va celinniy maydonlarni ekin yerlariga aylantirish edi. O'zbekiston SSR Markaziy Qomusiyeti va Vazirlar Soveti 1959-yil 3-avgustda Markaziy Ferghana hududidagi Bo'z yerlarni egallash va sug'orish bo'yicha 1959–1965-yillardagi chora-tadbirlar rejasini tasdiqladi [7.C.103]. Cho'l hududlarini o'zlashtirish ishlarga jalb qilingan dastlabki guruhga 10 000 nafar yigit-qizlar yuborildi. Ushbu ishlar keng miqyosda jamoatchilik, matbuot, radio va kinofilmlarda targ'ib qilindi. Yig'ilish va propagandada yigit-qizlar «целинник» – ya'ni "cho'lda yangi sovxoz, agrorayon barpo qilayotgan yosh, malakali mutaxassis" obrazida tasvirlandi [8.C.171].

1961-yilda "Pravda" gazetasida e'lon qilingan "Cho'llarni egallashga bostirib kirish" nomli maqolada qayd etilganidek, O'zbekiston hududining taxminan 70 foizi cho'llardan iborat bo'lib, har bir million gektar yangi sug'oriladigan yerlardan taxminan 1,5 mln tonna paxta, 500 ming tonna guruch hamda boshqa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish mumkinligi aytilgan. Maqolada shuningdek sug'orish infratuzilmasiga kiritilgan katta mablag' ortidan ikki-uch yil ichida qishloq xo'jaligi mahsuloti qiymati evaziga bu investitsiyalarni qoplash mumkinligi ta'kidlangan[9].

Shuningdek, 1959-yil 29-oktabrda O'zbekiston SSR Vazirlar Soveti tomonidan qabul qilingan № 827 "O'zbekiston SSR xalq xo'jaligi rejasini (1960-yil uchun)" qarorida yangi sug'oriladigan va celinniy yerlarni egallash, ularda paxta yetishtirish bo'yicha 3 500 ta xo'jalikning (shundan 1 650 ta kolxoz, 1 850 ta sovxoz) ko'chirilishi rejalashtirilgan edi [10]. Bu ham o'sha paytdagi uzoq muddatli agrar strategiyaning bir bo'lagi sifatida qaraldi.

Xalq xo'jaligi rejasida belgilangan majburiy miqdorlarni bajarish maqsadida markaziy hokimiyat 1960-yillar boshlaridan bolalarni ham paxta terimiga jalb eta boshladi. Shu tariqa, kolxoz va sovxozlarning majburiy paxta to'plashi rejasini bajarish uchun maktab yoshidagi o'quvchilar ham mehnat qilardi. 1964-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, qishloq maktablarining o'quvchilari paxta yig'im-terimi vaqtida 45 dan 65 kungacha "ishlash"ga majbur bo'lgan, shahar maktablari o'quvchilari esa 23 dan 45 kungacha terim maydonlarida saqlangan [11]. Bunday shart-sharoitda maktab o'quvchilari o'zlarining to'liq o'quv dasturini egallash imkoniyatidan mahrum bo'ldi, shuningdek agrar sohada keng qo'llanilgan pestitsid va kimyoviy o'g'itlar ularning salomatligiga jiddiy zarar yetkazdi.

Stalin vafotidan so'ng respublikalar o'rtasidagi iqtisodiy o'zaro bog'liqlik yanada mustahkamlandi [12.C.80]. Masalan, O'zbekiston Sovet Ittifoqi hududlari bo'ylab paxtaning 80 foizdan ortig'ini ta'minlardi, ammo shu bilan birgalikda respublika o'z

iste'molchilari uchun zarur bo'lgan don, go'sht, ko'mir kabi asosiy mahsulotlarni boshqa respublikalardan import qilishga majbur bo'ldi. Bunday siyosat orqali markaz (Moskva) respublikalarni siyosiy va iqtisodiy jihatdan mustahkam nazorat ostiga oldi va ularni bir-biriga bog'lab qo'ydi.

Xrushchyov tomonidan 1958–1963-yillarda amalga oshirilgan agrar siyosat, afsuski, qishloq xo'jaligi sohasini jiddiy inqirozga olib keldi. Bu holatni umumiy qishloq xo'jaligi mahsulotlari yalpi qiymati o'sish sur'ati ko'rsatkichlari misolida kuzatish mumkin:

1951–1955-yillarda yalpi mahsulot 20,5 %ga o'sgan;

1956–1960-yillarda 30%ga o'sgan;

1961–1965-yillarda esa atigi 18%ga o'sgan [13].

1960-yillarning boshlariga kelib, ilgari olib borilgan siyosat natijasida yuzaga kelgan kamchiliklar, shuningdek markazlashgan komandaviy iqtisod tizimining tug'ma nuqsonlari yaqqol namoyon bo'ldi. Natijada ijro sur'ati sekinlashib, iqtisodiy o'sish sur'ati uzluksiz pasaya bordi. Shu tariqa, Xrushchyov davri agrar siyosati o'zining "Buyuk o'n yilligi"ni iqtisodiy ishonchning pasayishi va Xrushchyovning majburiy iste'fosiga olib kelgan.

Ko'plab tarixchilarning ta'kidlashicha, celinniy ekin maydonlarini tez yuritishda asosan majburiy mehnat va xo'jalikni topshirish tartibi qo'llanilgan. Shu bois ortiqcha yerni dehqonchilikka tortish hamda ekin aylanishini buzish ekologik muhitni keskin yomonlashtirdi. Er yuzasi tuzsizlanib, unumdor qatlamini yo'qotdi; qum bo'ronlari avj oldi; hosildorlik sezilarli darajada pasayib ketdi. Natijada bozorlarda go'sht, sut va non mahsulotlari kamligidan aholiga yetkazib berishda jiddiy qiyinchiliklar paydo bo'ldi.

Hayot darajasining pastligi andisha uyg'otib, aholining keng qatlamlarida norozilikni kuchaytirdi. Bu norozi fikrlar ochiq namoyon bo'ldi va Markaz hamda Xrushchyov boshqaruviga ayon bo'ldi. Masalan, Xrushchyov tashrif buyurgan ba'zi shaharlarda aholi dehqonlarga qaratilgan siyosatni tanqid qilib, norozilik aksiyalarini o'tkazdi. Xususan, Toshkent shahrida ishchi shaharchalarda xo'jalik hayvonlari boqishni man qilish qaroriga norozi aholining ko'chaga chiqishlari qayd etilgan [14.C.99].

Keyingi davrlarda markaz siyosatining oqibati sifatida qishloq xo'jaligi oyoqqa turmas darajada inqirozga uchradi, O'zbekiston esa aholi uchun zarur bo'lgan asosiy qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetkazib bera olmadi. Shuningdek, keng tarqalgan fikr shuki, O'zbekiston paxta – to'qima mahsulotlarini sug'urtalab, o'z mustaqilligini ta'minlashi kerak edi. "Oq olting" deb nomlanuvchi paxta esa ko'pincha majburiy usullar bilan yig'ib olinardi: qarshi chiqqanlar jazolandi, ularning o'rniga "Kuyov-dog'lar" (mas'uliyatni qabul qilib, rejani tezroq bajarishga va'dalar bergan shaxslar) – "Dovodont va yetguncha yetamiz", "Ikkita besh yillik rejani birikma bilan bajarib tashlaymiz" kabi shiorlar ostida faoliyat yuritganlar qo'yilar edi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiq etilgan davr agrar sektorda markaziy boshqaruv, majburiy yetkazib berish va monoekin siyosatining ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarga olib kelganini ko'rsatadi.

Birinchidan, O'zbekiston paxta plantatsiyasi rolini bajarish jarayonida yuzaga kelgan majburiy mehnat, bolalarning ishlatilishi, tuproq va suv resurslarining izdan chiqishi natijasida respublika agrar tizimi uzoq muddatli inqirozga uchradi;

Ikkinchidan bu holatlar sotsializm konsepsiyasining utopik xususiyatini va agrar siyosatni mahalliy sharoit va infratuzilma imkoniyatlarini hisobga olmagan holda amalga oshirishning salbiy oqibatlarini aniq namoyon etdi. Shuning uchun kelajakda agrar

islohotlarni rejalashtirishda – mahalliy ekologik, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillar-ni to'liq inobatga olish hamda diversifikatsiya tamoyillariga rioya qilish zarur edi;

Uchinchidan, sug'orish infratuzilmasini kengaytirish, bo'z ekin maydonlarini egallash va yangi paxta yetishtirish hududlarini yaratish paxta-monopoliya darajasini yanada mustahkamladi. Biroq bu jarayon iqtisodiy va ekologik muammolarning hal qilinmaganligiga olib keldi, respublikada oziq-ovqat yetishmovchiligi, tuproq unumdorligining pasayishi va ijtimoiy-tengsizlik darajasining ortishiga sabab bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История Узбекистана: Учебное пособие. Часть 2. Аббаров С.А. –ТашГУ, 2007. -С.45. -108 с.
2. Польшов М.Ф. Не повезло крестьянству в стране Советов. Аграрная политика советского правительства в 1950-х – первой половине 1980-х. // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). С. 3-18.
3. Deniz Kandiyoti. Agrarian Reform, Gender and Land Rights in Uzbekistan. Social Policy and Development Programme Paper Number 11, June 2002. -P.12.P-89.
4. А.Алимов. Завтрашний день Узбекистана. М.,1959, с. 47, с.49.
5. Внеочередной XXI съезд Коммунистической Партии Советского Союза. 27 января – 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. – М.: Политиздат, 1959. Стр 514. Сайт «Военная литература»: militera.lib.ru
6. Советский Союз в годы реформ. <http://do.gendocs.ru/docs/index-3757.html?page=2>
7. А.Таджибаев. Колхозное крестьянство Узбекистана в борьбе за внедрения достижений научно – технического прогресса в хлопководстве (1950 – 1970 гг.). Т., 1986, с.103.
8. П.Пихоя. Советский Союз: история власти (1945-1991). Н., 2000, с.171
9. Газета Правда. №146. 26 мая 1961г.
10. O'z MA R.2948-fond, 1-ro'yxat, 68-ish, 1-bet.
11. O'z MA R.94-fond, 7-ro'yxat, 788-ish, 253-bet.
12. Ф.Разаков. Коррупция в политбюро Дело «красного узбека». с.80. // электронная библиотека litru.ru
13. «Экономическое и социальное развитие СССР в середине 1950 – середине 1960-х г.» <http://topref.ru/referat/66832.htm>
14. Пыжиков Александр. Хрущевская Оттепель 1953-1964 гг. М., 2002. с.99.